

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תש"י

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הלשון העברית בטכניקה המודרנית (לזכר נתן שיפרים ז"ל)

רוצה אדם לדעת את מידת התפתחותה של הלשון העברית בשלושת הדורות האחרונים, רוצה אדם להכיר את כוח הסתגלותה של לשוננו עתיקת הימים לתנאי חברה ותרבות חדשים — ייטיב לעשות, אם יציץ, ולו כלאחר עין, במתרחש בספרות המקצועית לענפי המלאכה השונים והמרובים, בספרי הלימוד והעזר, בכתבי העת ובמילונים, בקיצור: במה שאנו רגילים לכנות לשון הטכניקה. והרי המקצועות הטכניים מקיפים בימינו כמעט את כלל צרכיו של האדם, והישגיהם ופירותיהם בומננו נחלת המונים הם. לפיכך אין תִּמָּה בדבר, שמושגים ומונחים מרובים מתחום הטכניקה, שמעיקרא נולדו כדי לספק את צורכי האומנים והטכנאים בלבד, חרגו הרחק מגבולם וככשו להם מקום של כבוד בלשון הכללית. הכול, או הרוב ככול, מורגלים להשתמש בביטויים כגון „צינורות דיפלומאטיים“, „מכונת הממשלה“, „מנגנון המדינה“ (ומתכוונים כמובן לחבר עובדי המדינה), „בין הפטיש לסדן“, „בכור המבחן“, „חגורת הביטחון“, „תנועת המלקחיים“, „מסמר“ שבהצגה, וכיוצא בביטויים האלה, השאולים מלשונו של השרברב, הנגר, הנפח, הצורף או כל טכנאי אחר.

ואולם מי שאמון על מקורות הלשון העברית, על הספרות העברית בת שלושת אלפים שנים ויותר, יודע, שמרבית המונחים הטכניים, שמניינם עולה היום לאלפים רבים, לא היו בנמצא בלשון העברית כלפני שלושה דורות או לא היו להם מקלכים בלשוננו לפי משמעותם המדויקת והמקובלת היום. ראשוני המחדשים את הדיבור העברי הבינו הבן היטב, כי בלעדי הביטויים הטכניים הנחוצים יום יום בחיי המעשה לא תיכון עברית חיה ומדוברת, ולא תעמוד לשוננו הלאומית בפני התחרותן של הלשונות המדוברות בפי פזורי בני עמנו, ומשום כך הייתה דעתם נתונה בראש וראשונה לבעיה, כיצד נמלא את החסרון, ואיך נשלים את הגירעון הגדול, שנתהווה בלשוננו מאז נכרתה מפיותיהם של ישראל ונסתלקה לרום הספירות העליונות של המחשבה והשירה בלבד.

אף בימינו, לאחר כל מה שהושג ונעשה לסיגולה של העברית להבעת מושגי הטכניקה, עדיין שאלת ההרחבה תופסת בה מקום עיקרי. שכן ההזנחה, שחלה בלשוננו בתחום זה במשך שישים דורות, אינה ניתנת לתיקון בימים כימי אנוש בלבד. תהליך הרחבת הלשון נמשך אפוא והולך בימינו, אלא שעיקרו נתעמק ונופו נתרחב.

כיצד מרחיבים? — שתיים הן הדרכים: מרחיבים מבחוץ ומרחיבים מבפנים. הרחבה מבחוץ פירושה קליטת מלים זרות בלשוננו בלבוש המתאים, או תרגומן המילולי. בדרך זו אנוסה לשוננו ללכת לעתים קרובות כדי לספק את צורכי השעה הראשונים, הדחופים, אך דרך היצירה האמיתית בלשון היא הרחבה מתוכה.

כבר רמזתי, שנתברכנו במורשה ספרותית קדומה ורחבת ידיים. מן הימים שהעברית הייתה עדיין לשון חיה בפי המונים נשתמרו בספרותנו ביטויים לא מעטים, שמות כלים ומכשירים, כינויים לתהליכי עבודה, שקצתם נשתכחה ממנו משמעותם המדויקת. אנו מוצאים אפוא בספרותנו הקדומה מלים כגון: פטיש, קרדום, קורנס, צבת, מלקחיים, חולץ, מקדח, סדן, מסמר, חרוט בעץ וכדומה. מלים אלו, ורבות הדומות להן, שמובנן נתקיים בידינו בכל הדורות, שימשו יסוד עיקרי לפיתוח מונחים חדשים, שלא היו ידועים לפני כן, ואפילו אי אפשר היה שייוודעו, כשהמכשירים המכונים בהן הומצאו רק בדורות האחרונים. למשל: על פי צורת המלה פטיש חודשו פטיש, כלי מכלי המטבח לכתישת הבשר, או מדיד, מכשיר מדידה מיוחד (gauge; Lehre), שבאחת מצורותיו מעלה על הדעת את הפטיש; ממלת מסמר נגזר שם אחר, מסמרת (rivet; Niete), ועל ידו הפועל סמרר — קבע מסמרת; מן הפועל חרט נולד השם מחרטת; מן החולץ, שהוא מסוגי הצבת לחליצת מסמרים, נוצר המחלץ לחילוץ פקקים של שעם. מחודשת למעשה גם המלה סדנה, הנסמכת אמנם על המקבילה הארמית של סדן היינו סדנא, ובמשמעה החדש מתחרית היא בהצלחה במונח המורכב „בית-מלאכה“ וכבר דחתה אותו במקצועות טכניים רבים.

דרך יצירה זו, הרחבה מבפנים, אינה פשוטה כל עיקר, שכן אוצר ניכר מלשוננו הטכנית העתיקה שוב אינו ברור לנו די צורכו, ודרושה יגיעה רבה כדי להעמיד את משמעותן של המלים הקדומות על דיוקה וליצור מהן

מונחים חדשים, שיהיו ממשיכים נאמנים למורשת לשון קדמונית.
אסתייע בדוגמה אחת:

מי ממנו אינו יודע מה זה קוף המחט? הוא החריר
שבמחט, שדרכו משחילים חוט. בשם זה אנו מכנים גם את
הנקב, שתקועה בו קת הפטיש או הקורנס, וכל כלי אחר
הדומה להם... לכאורה מצויה בספרותנו על יד מלת קוף גם
מלת מְקוֹף, וכבר נתחבטו ראשוני המניחים מונחי טכניקה,
במה נבדל שימושן של שתי המלים. לפנים הגדיר ועד הלשון
כל אחת מהן באופן זה, שקוף הוא בית הקיבול לקצה הקת,
והמְקוֹף הוא האזור במכשיר הסמוך לקוף. קביעה זו, אף על
פי שאין לה לא יסוד טכנולוגי ולא בלשני-ספרותי, כי אין
המקורות הלשוניים מתיישבים נאה עם הגדרה זו, הוסיפה
להתקיים זמן רב בספרים ובמילונים, עד שקם נתן שיפריס
זכרונו לברכה, מחברי ועד הלשון, והבהיר את הפרשה הן
מצדה הענייני והן מבחינתה הבלשנית. שיפריס, שאת
חלקו בחיבור המילון למונחי הטכניקה ציין ביאליק באמרה
„בעל הקורה שנכנס בעבי הקורה“, הוכיח ב„לשונונו“,
רבעונו של ועד הלשון, כי הקריאה מְקוֹף, המיוסדת על ניקודים
קדומים למדי, אך טעות היא, ופירש את המשנה הנדונה על
ידי הקריאה מְקוֹפוֹ = מִן הַקּוֹף שלו, במקום מְקוֹפוֹ או מְקוֹפוֹ,
ועל ידי כך סילק אי-הבנה תחבירית מסוימת במקור הספרותי.
זיהה את שתי המלים כאחת ועשה את המונח הקדמון הסתום
במובנו למפורש.

קשה מאוד היא דרך הרחבת הלשון הטכנית מבפנים.
היא מחייבת מזיגה של ידיעות ספרותיות ובלשניות

במקורותינו הקדומים בהבנת מבנה המכשירים ותהליכי העבודה המתוארים בהם. בנוהג בעמנו אין מזיגה כזאת מצויה אלא לעתים נדירות ביותר. עד עכשיו מעטים הם אנשי המעשה, שזכו לידיעה שורשית ומקורית בעברית ועם זאת נִחְנָנו בחוש בלשני בריא. ואילו הבלשנים על פי הרוב אין הסוגיות הטכנולוגיות, הבאות לידי גילוי בספרותנו העתיקה, נהירות להם כראוי. לפיכך נעשית עבודת ההרחבה בצוותא, בוועדות שמתוועדים בהן בלשנים עם מומחים למקצועות. מן היחידים שבדורנו, בעלי ידיעה מקורית בלשוננו ובקיאם בהלכות הטכניקה, היה שיפריס ז"ל, ששקד כל ימיו על לימוד ספרותנו העתיקה, כדי להעלות ממנה את החומר הלשוני הטכני, להכשירו ולהחדירו בלשוננו החיה. גדול וחשוב היה חלקו בעבודת ועד הלשון, ורבה זכותו בעיצוב לשוננו המחודשת.